

Hoe maak je het, lakmoes? Over de (semantische) productiviteit van Nederlandse ontleningen in het Pools

AGATA KOWALSKA-SZUBERT

University of Wrocław

Katedra Filologii Niderlandzkiej
Uniwersytet Wrocławski
ul. Kuźnicza 21-22
50-138 Wrocław, Poland

kowszub@uni.wroc.pl

How are you, litmus? On the (semantical) productivity of the Dutch borrowings in the Polish language

Abstract: Polish language contains hundreds of loan words from Dutch. They are rooted so firmly that they are capable of creating new words. This article presents the most common word-formation phenomena involving Dutch loan words. It also highlights their ability to form phrasemes and transfer meanings.

Keywords: loan words; semantical productivity

0. Probleemstelling

De essentie van deze bijdrage is de vraag hoe ontleningen in hun nieuwe taal-omgeving evolueren. Blijft de betekenis van de brontaal behouden of kan die misschien verruimen, of juist vernauwen? Worden er op basis van leenwoorden (in dit geval) ook Poolse afleidingen en/of samenstellingen gevormd? Is er enige

regelmaat in te ontdekken, en gebeurt het dan volgens een of ander paradigma of lijkt het allemaal een toevallig proces?

1. Inleidende beschouwingen

Deze bijdrage is gebaseerd op een breed opgezette studie van de Nederlandse lexicale ontleningen in het hedendaagse Pools. In 2013 is mijn monografie over Nederlandse inburgeringen in het Pools verschenen. De cruciale vraag van mijn onderzoek was of er in het Pools van de laatste twintig jaar Nederlandse ontleningen voorkomen en wat de rol is die ze in de taal van de Polen van nu spelen. Maken ze het goed? Worden ze actief gebruikt, of bestaan ze hoofdzakelijk alleen in de passieve woordenschat van de Poolssprekenden? Mijn onderzoek¹ heeft een bewijs kunnen leveren dat het Nederlands in het Pools aantoonbaar aanwezig is. Er zijn in het Pools van nu enkele honderden woorden waarvan de Nederlandse herkomst zich laat bewijzen. Ze zijn op een verschillende manier in het Pools (en ook in andere Europese talen) terechtgekomen en hebben verscheidene aanpassingen ondergaan. Het gaat hier echter niet om de ontleningen als zodanig, maar om hun gedrag en evolutie in de nieuwe taalomgeving. Het onderzoek is in enkele linguïstische kaders in te bedden: het gaat deels om etymologie, deels om contactlinguïstiek, maar de nadruk ligt op de (morfosemantische) aspecten van de taalcreativiteit en woordenschatverrijking binnen de doeltaal. Er gebeurt iets met de woorden, maar pas wanneer ze al deel van de Poolse woordenschat zijn geworden. Toevallig zijn dat ontleningen uit het Nederlands, maar bij de taalcreatieprocessen speelt de Nederlandse afkomst ervan helemaal geen rol meer. – Het corpus stoelt op zijn beurt op het onderzoekscorpus dat ten behoeve van mijn monografie is verzameld² en dat voor deze analyse met andere voorbeelden uit de descriptieve moderne woordenboeken Pools is aangevuld. Waar de woordenboeken tekortschieten (bijvoorbeeld omdat het besproken woord (nog niet) in aanmerking is genomen) heb ik woorden in het corpus opgenomen die ik in het dagelijkse leven ben tegengekomen.

Laten we echter met een korte uitleg aangaande het ontlenen op zich beginnen.

¹ Alle belanghebbenden verwijs ik graag naar Kowalska-Szubert (2013) waar nauwkeurige gegevens zijn te vinden in de bronnenlijst.

² Over de exacte samenstelling van het brede onderzoekscorpus (zoals bedoeld voor het onderzoek naar Nederlandse ontleningen in het Pools) kan men in Kowalska-Szubert (2013: 18-22) lezen. Te vermelden is ook de monumentale bewerking van Nicoline van der Sijs uit 2010 die me een niet te overschatten hulpbron bij het verzamelen van mijn eigen onderzoekscorpus is geweest.

2. Theoretische benaderingen

Als er in de realiteit die door een taal wordt omvat, een naamloos object verschijnt, is het vaak het makkelijkste om de benaming van dit object uit een andere taal te plukken, want het object heeft in wezen al een denotaat. Het reguliere proces van ontlenen houdt in feite in dat een object met zijn naam vanuit een realiteit naar een andere realiteit wordt overgebracht; dit hoeft trouwens niet tegelijkertijd plaats te vinden. Best denkbaar is ook dat eerst het object wordt geïntroduceerd, en pas later de vreemde naam ervan. Soms kan het zelfs gebeuren dat de vreemde naam een al bestaande benaming op den duur gaat vervangen omdat ze om welke reden dan ook beter aan de behoeften van de taalgebruikers voldoet.

Zo nodig kan men alles van een omschrijving voorzien indien men het desbetreffende begrip niet kent/even is vergeten. Laten we dit met een voorbeeld illustreren. Je kunt een speciale winkel binnenkomen en het volgende zeggen: "Ik heb de stof nodig – hoe heet die ook alweer – waarmee de zuurtegraad van een oplossing kan worden aangegeven, en die in een zure omgeving van kleur verandert." In een winkel met scheikundige artikelen word je dan zonder meer bediend. Maar het is veel makkelijker als je de hele omschrijving door een enkel woord kunt vervangen, dus als de stof in kwestie een naam heeft. De stof heeft in het Pools ook een naam, en die naam hebben we in het Pools aan het Duits ontleend, en de Duitsers op hun beurt van de Nederlandstaligen; het gaat om *lakmus* ('lakmoes'). Op dit woord kom ik nog terug; eerst echter nog wat verdere uitleg.

Het voorgaande verklaart de aanwezigheid van ontleeningen in een taal. Woorden die nodig zijn, en die in een andere taal al bestaan, kunnen vanuit die andere taal (de brontaal) worden overgenomen en naar de doeltaal getransplanteerd. Ontleend worden overigens ook modewoorden, dus woorden die niet nodig, maar wel om een of andere reden populair zijn of woorden uit een taal die een hoog aanzien heeft. In de context van Nederlandse ontleeningen in het Pools kunnen we deze groep ontleeningen buiten beschouwing laten: het Pools heeft uit het Nederlands geplukt waar het in het Pools aan had ontbroken, en niet per se wat het mooi genoeg vond om het zich zonder enige pragmatische redenen eigen te maken.

Verder moeten we even stilstaan bij de levenscyclus van een ontleening.³ Een woord dat in een geheel nieuwe omgeving terechtkomt, wordt in het begin als

³ Het spreekt vanzelf dat zo'n levenscyclus van een woord meestal met het afsterven ervan eindigt. Woorden raken buiten gebruik wanneer ze niets meer aan te duiden hebben, dus wanneer ze niet meer nodig zijn. Het kan zijn dat het designaat uit het dagelijkse leven is verdwenen, het kan ook dat de taal nieuwe middelen heeft ontwikkeld die voor het uitdrukken van dezelfde betekenisinhoud beter, nauwkeuriger en misschien ook economischer zijn. Omdat mijn onderzoek echter woorden betreft die in het hedendaagse Pools nog altijd fungeren, laat ik de fase van het afsterven van een ontleening verder onbesproken.

vreemd aangevoeld, en dus met een zekere omzichtigheid behandeld. Pas wanneer de taalgebruikers aan de aanwezigheid van zo'n woord gewend zijn en het intussen misschien al wat aan hun eigen taalnormen en -gebruik hebben aangepast, begint het leenwoord aan een tweede (of volgende) leven. Nieuwe, pas ontleende woorden voelen vreemd aan. Ze lijken op nieuwe schoenen; je moet eraan wennen, je moet ze vaak gebruiken en desnoods (laten) aanpassen voordat ze echt gemakkelijk lopen.⁴ Met ontleningen is het net zo: eerst lijken ze om de ene of andere reden aantrekkelijk genoeg om ze vanuit een taal in een andere te implementeren, maar dan moet men ze gaan gebruiken, eraan wennen of ze desnoods wat bijschaven. Als ze vreemd klinken, moet er iets met de klank worden gedaan. Als ze ten opzichte van het systeem van de ontvangende taal vreemd worden gespeld, wordt de spelling aangepast. Maar het kan nog verder gaan: een ontlening komt in een taalomgeving terecht waar die misschien vanwege haar kenmerken aan woorden met helemaal andere morfologische eigenschappen doet denken. Een voorbeeld van een Engelse ontlening in het Pools: de Poolse taal heeft zich het woord *pampers* eigen gemaakt en gebruikt het als een verzamelnaam voor een wegwerpluier. Het Poolse taalsysteem kent enkele zelfstandige naamwoorden die op een -s eindigen, bijvoorbeeld *koks* 'brandstof' of *pies* 'hond'. Die zijn (ongeacht of het om erfwoorden of ontleningen gaat) in het Pools zelfstandige mannelijke naamwoorden enkelvoud, met het meervoudsuffix -y. Zo zijn de Engelse *pampers* in het Pools ook 'verenkelvoudigd' en mannelijk geworden. En het nieuwe meervoud is helemaal conform het Poolse paradigma: *pampersy*. Ook de uitspraak ervan is niet Engels gebleven, *pampers* wordt nu op zijn Pools uitgesproken, dus zoals we in het Pools een dergelijke lettercombinatie fonetisch tot stand zouden brengen als het om een Pools erfwoord zou gaan. Wie zich van het feit niet bewust is dat *pampers* een oorspronkelijk Engels woord is, kan het aan de hand van de klank of de vorm ervan in het Pools niet achterhalen. Taalkundigen zeggen dat zo'n woord dat in de meeste opzichten (dus qua uitspraak, spelling en morfologische kenmerken) aan de systeemnormen voldoet, al is ingeburgerd. En als zodanig, wordt zo'n woord gedeclineerd of geconjugeerd als andere woorden van de ontvangende taal. Meer nog: als een volwaardig lid van het lexicon is het ook best in staat als basis te dienen voor neologismen.

3. Analyse

In de woordenschat van het hedendaagse Pools zijn er, zoals reeds vermeld, enkele honderden woorden die aan het Nederlands zijn ontleend. Meestal zijn deze

⁴ Deze mooie metafoer ontleen ik aan Joop van der Horst en een van zijn lezingen; helaas heb ik deze gedachte in geen van mij bekende gedrukte teksten van hem kunnen terugvinden.

al ingeburgerd en een onderdeel van de actieve woordenschat van de Poolse taalgebruiker.⁵ Dit houdt in dat ze nieuwe Poolse woorden kunnen vormen.

Het vormen van nieuwe woorden gebeurt meestal conform een paradigma. Bijvoeglijke naamwoorden worden doorgaans als eerste gevormd.⁶ Waar het Nederlands geneigd is, samenstellingen te vormen, creëert het Pools afgeleide vormen, wat echter op zich ook vrij automatisch gebeurt (d.w.z. vrijwel ieder zelfstandig naamwoord kan de basis zijn van een potentieel bijvoeglijk naamwoord). Zo hebben we een hele reeks adjectieven afgeleid van Nederlandse ontleeningen. Als men even stilstaat bij de taalcreatieprocessen, lijkt de vorming van bijvoeglijke naamwoorden in het Pools zeer productief te zijn. Hieronder volgen enkele voorbeelden:

bakelit (← bakeliet)	-	bakelitowy
flaga (← vlag)	-	flagowy
dok (← dok)	-	dokowy
gaz (← gas)	-	gazowy
jacht (← jacht)	-	jachtowy
lakmus (← lakmoes)	-	lakmusowy
sztorm (← storm)	-	sztormowy

Vrijwel ieder zelfstandig naamwoord kan de basis vormen voor een adjectief. Sommige zullen dan een andere morfologische vorm krijgen, hoewel het suffix *-owy* inderdaad het frequentst wordt gebruikt.

Het vormen van werkwoorden als afleiding van Nederlandse zelfstandige naamwoorden die in het Pools zijn ontleend, is ook best mogelijk, maar niet zo vanzelfsprekend als de adjectiefvorming. Nederlandse ontleeningen die de basis vormen voor een werkwoord, doen het in de regel met behulp van het meest gebruikelijke werkwoordvormende achtervoegsel: *-ować*. Zo hebben we onder meer:

sterować	-	sturen
gazować	-	(ver)gassen
lakować	-	van lak voorzien
dokować	-	in een dok plaatsen
e.v.a.		

⁵ Een groot deel van de ontleeningen zijn woorden op het gebied van de zeevaart en visserij. Ze worden door een beperkt deel van Poolstaligen actief gebruikt, maar door de meeste Polen wel als zodanig herkend.

⁶ De observaties met betrekking tot de Poolse woordvorming zijn vooral gebaseerd op Grzegorzycowa (1979); zie de bronnenlijst.

Er worden in het Pools nauwelijks samenstellingen gevormd, zoals we die in het Nederlands kennen. Meestal ontstaat er een hybride, een combinatie van een woord met een suffix dat al een concrete rol in de taal vervult, zoals het daarnet vermelde *-owy* voor de adjectiefforming of *-ować* voor het vormen van verba. Ook Nederlandse ontleningen in het Pools lijken, zoals reeds aangetoond, niet tegen deze tendens bestendig te zijn.

Ik wil nu graag aandacht schenken aan enkele van de overige suffixen, die gebruikt worden bij de vorming van nieuwe zelfstandige naamwoorden. Het eerste is *-nik*. Ook hier – bij nader inzicht – vinden we in het Pools een regel op het gebied van de woordvorming. Het Pools verwijst met *-nik* onder meer naar een mannelijke persoon die zich met het eerste deel van de hybride in kwestie bezighoudt. Eerst even een paar puur Poolse voorbeelden:

prawo (recht, justitie) + nik → prawnik (rechtsgeleerde)
 rola (akker) + nik → rolnik (boer, akkerbouwer)
 góra (berg) + nik → górnik (mijnwerker)
 las (bos) + nik → leśnik (boswachter)

Al deze woorden zijn mannelijk, maar ze hebben daarnaast een vorm die op vrouwen van toepassing is, te weten: *prawniczka*, *rolniczka*, *górniczka* en *leśniczka*. Over het algemeen geldt als regel: *-nik* = mannelijk, *-niczka* = vrouwelijk.⁷

Zoals te zien is, wordt het desbetreffende woord desnoods op het morfologische vlak wat aangepast. Dit laat zich eenvoudig uitleggen in het kader van de geschiedenis van de Poolse taal, waar binnen dit artikel niet op zal worden ingegaan. De bedoeling is alleen om de algemene Poolse tendens te laten zien.

Dezelfde vormwijziging als de boven geschetste hebben onder meer twee Nederlandse leenwoorden meegemaakt: Aan het Nederlandse woord *schuit* is het Poolse *szkuta* ontleend. Dit woord diende vervolgens als basis voor de vorming van het woord *szkutnik* in de betekenis van ‘scheepsbouwer’ (met een vrouwelijke tegenhanger, t.w. *szkutniczka*). Het woord *szkutnik* heeft op zijn beurt naast een min of meer te verwachten (als eerste denkbare afleiding van een zelfstandig naamwoord) bijvoeglijk naamwoord *szkutniczy* nog de basis gevormd voor het woord *szkutnictwo* dus ‘scheepsbouw’. Aan de laatste vorm: *szkutniczy* zien we nog iets meer. Daarnet is het achtervoegsel *-owy* als een typisch suffix voor de vorming van adjectieven vermeld. Zoals aan de voorbeelden te zien is die nu worden besproken, is het lang niet het enige adjectiefformende suffix.

⁷ Dit uiteraard onder het voorbehoud dat er in de realiteit een vrouwelijk equivalent bestaat. Het woord *sernik* ‘kaastaart’ heeft geen vrouwelijke pendant. Wanneer het echter om mensen gaat, kunnen we automatisch aannemen dat er bij een *-nik* ook een *-niczka* hoort.

Met een leenwoord begonnen, gaat het taalcreatieproces door en de eigenlijke ontlening is de kern voor het ontstaan van nieuwe afgeleide woorden en begrippen. Het onderstaande schema illustreert het als volgt:

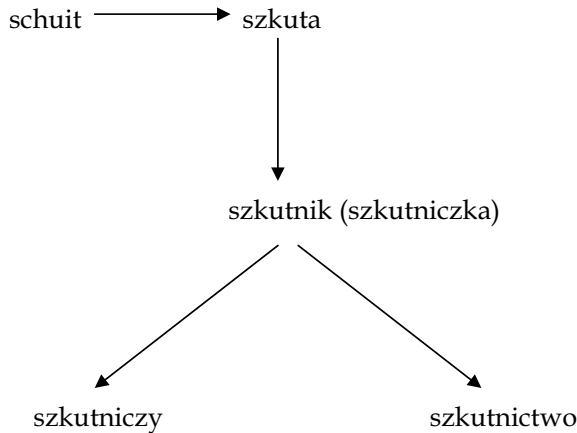

Fig. 1. Productiviteit van het woord *szkuta*

Het tweede voorbeeld is schijnbaar wat minder productief, in die zin dat we hier niet met zo'n boompje van begrippen te maken hebben die het ene na het andere afgeleid zijn.

Het Pools heeft van het *stuur* een *ster* gemaakt (met een afgeleid bijvoeglijk naamwoord *sterowy*), en van de mannelijke bestuurder/stuurman een *sternik* 'hij die achter het stuur staat.' Daarnaast is er ook een vrouwelijke vorm: *sterniczka*. Het woord *sternik* heeft geen verdere neologismen voortgebracht; wel wordt het ook metaforisch gebruikt. Een *sternik* hoeft nu niet meer letterlijk achter het stuur op een schip te staan, het is ook iemand die de richting wijst en de toon aangeeft. Er is nu op de Poolse Radio 1 iedere zaterdag een discussie van bekende vrouwen (vrouwelijke parlementsleden, maar ook sociologes, exacte-wetenschapsters, schrijfsters enz.) die recente politieke of maatschappelijke gebeurtenissen in Polen van commentaar voorzien; het programma draagt de titel *Sterniczki* (letterlijk: stuurvrouwen dus; in de overdrachtelijke betekenis: dames die – in deze context – het land (helpen) besturen, vrouwen aan een figuurlijk stuur).

Het woord *ster* is ook nog op een andere manier productief geweest. Vrijwel automatisch is het adjectief *sterowy* ontstaan, maar het gaat nog verder. Als een van veel zelfstandige naamwoorden is *ster* ook een verbinding met het Poolse achtervoegsel *-ówka* aangegaan dat de vorming van een vrouwelijk zelfstandig

naamwoord mogelijk heeft gemaakt, en wel met twee uiteenlopende betekenissen. Terwijl *-nik* bijna uitsluitend een persoon aanduidt, kan *-ówka* voor velerlei objecten staan. Dit wordt al zichtbaar bij het eerste te bespreken woord: *sterówka* wordt gebruikt in twee betekenissen: aan de ene kant is het een ruimte op een schip waar het stuur zich bevindt (de stuurhut); aan de andere is het een staartpen, dus een veer in de staart van een vogel die nodig is om te sturen. Allebei de betekenissen blijven wel binnen het semantische veld dat rond het woord *ster* 'stuur' gevormd wordt. En verder hebben we nog *sterowiec* 'luchtschip,' dat mooi binnen een ander paradigma past waar zo wat meer over wordt gezegd.

Schematisch ziet het er dan als volgt uit:

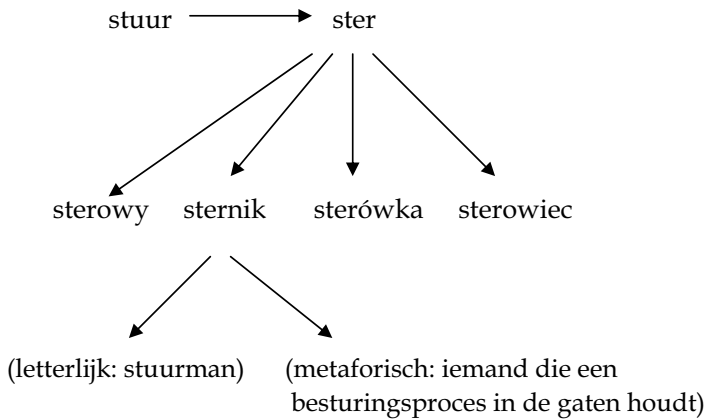

Fig. 2. Productiviteit van het woord *ster*

In het schema zijn de twee verschillende betekenissen van het woord *sterówka* bewust niet weergegeven. Ze zijn namelijk gerelateerd aan twee verschillende objecten in de realiteit, te weten een ruimte en een vogelveer. Het zijn in feite dus twee afzonderlijke woorden die dezelfde vorm hebben en van hetzelfde basiswoord zijn afgeleid. Indien een nader onderzoek zou aantonen dat deze betekenissen zich onafhankelijk van elkaar hebben ontwikkeld (wat gezien het betekenispectrum van de beide begrippen best mogelijk is), dan zou het woord *sterówka* twee keer in het schema moeten worden vermeld, één keer per betekenis. Hier laten we het bij één vermelding.

In het geval van het woord *sternik* is het beeld dat we voor ogen krijgen als we *sternik* zeggen, altijd hetzelfde – van een sterke man die aan het roer staat en die de koers kan aanpassen. Te benadrukken valt alleen de verdere semantische

splitsing (letterlijk versus metaforisch) die wel op het schema is weergegeven. In het geval van *sternik* hebben we duidelijk te maken met een uitbreiding van de betekenis (bij de letterlijke betekenis van het woord komt een metaforische dimensie); bij *sterówka* – wat verder te onderzoeken valt – treedt misschien een samensmelting van twee los van elkaar staande begrippen op. Met nog andere woorden: terwijl *sternik* één woord blijft, is *sterówka* een polyseem.

Binnen het ‘-ówka’-paradigma hebben we verder onder meer *gazówka* ‘heilbad met (koolzuur)gas/bubbels,’ *sztormówka* ‘stormjas’ en andere. Zoals echter al eerder gezegd: terwijl *-nik* op zich een duidelijke semantische functie heeft, is *-ówka* moeilijk van een vast betekenispatroon te voorzien, want de betekenis verandert van woord tot woord.

Ook het Poolse suffix *-owiec* verdient enige aandacht. Dit (mannelijke) suffix kan worden toegevoegd aan een hybride die als geheel ter aanduiding van verschillende soorten schepen dient. Het woord *lotniskowiec* ‘vliegdekschip’ is een hybride van *lotnisko* ‘luchthaven’ en *-owiec*; op dezelfde manier zijn onder meer twee andere woorden gevormd: *torpedowiec* ‘torpedoboot’ en *kontenerowiec* ‘containerschip.’ Nederlandse ontleeningen die hun steentje hebben bijgedragen tot deze reeks zijn *frachtowiec* ‘vrachtschip’ en *flagowiec* ‘vlaggenschip.’ En ook de eerder al vermelde *sterowiec* – ‘luchtschip/zeppelin’ hoort ertoe. Aan de hand van deze voorbeelden kan men ook voorzichtig de stelling formuleren dat het Poolse paradigma veel regelmatig is dan het Nederlandse model voor de vorming van benamingen van vaartuigen (tegenover het Poolse *-owiec* staat een reeks Nederlandse pendanten als *schip*, *boot* en misschien nog andere). Ook dit verschijnsel is een verder en uitgebreider onderzoek waard.

Het creëren van een naam voor een (soort) schip is niet de enige functie van het suffix *-owiec*. Met deze uitgang worden ook hybrides gevormd die betrekking hebben op mensen – leden of aanhangers van een concrete politieke of ideologische groepering (*hitlerowiec*), of mensen die zich met een concrete taak bezighouden (*filmowiec* ‘filmmaker,’ *handlowiec* ‘handelaar’). Een vertegenwoordiger van de tweede categorie is dan *bojerowiec*, dus een sportmens die aan ice yachting doet. Het Poolse woord *bojer* staat voor ‘ijszeiljacht.’ Poolse etymologische woordenboeken leiden het woord eensgezind van het Nederlandse woord *boeier* ‘een soort platbodemschip’ af. Zoals we kunnen zien, gebruikt het Pools een Nederlandse ontleening waar het Nederlands een Engelse ontleening voor hanteert. En verder: het Pools heeft een afleiding gecreëerd waar het Nederlands zich met een omschrijving moet redden (woorden als *?ijszeiljachter* of *?ijszeiljachtbeoefenaar* zijn in de Nederlandse taal wel denkbaar maar worden niet of nauwelijks gebruikt). Meer nog: voor de benaming van deze sportdiscipline gebruikt het Pools de term *bojery*, dus in de grammaticale zin het meervoud van het woord *bojer*. Het Nederlands maakt gebruik van de Engelse benaming *ice yachting*.

Overigens is het geen Pools unicum als we met behulp van Nederlandse ontleningen woorden vormen die er in het Nederlands niet zijn. Andere talen doen dat ook, en als het tot een interlinguale samenwerking komt, ontstaan er echte linguïstische parels. Russen hebben van het Nederlandse adjectief *kort* een zelfstandig naamwoord gemaakt, t.w. *kortik* 'kort mes.' Polen hebben het (nu al Russische) woord *kortik* overgenomen en laten samensmelten met *kord* 'zwaard,' een ontlening uit het Perzisch, dat eerder al in het Pools aanwezig was. Ten gevolge van deze samenvoeging is *kordzik* ontstaan, in de betekenis 'massief kort mes.' Een onverwacht kleinkind van het Nederlandse *kort*, wel heel gespecialiseerd.

Als we het over specialisatie van ontleningen hebben, dan moeten we bevestigen even stilstaan bij vier andere woorden, die hun betekenispectrum in het Pools hebben vernauwd. De Nederlandse *kok* kookt in een willekeurige keuken; de Poolse alleen op een schip. De Nederlandse *trap* vind je in vrijwel elk huis; de Poolse verschaft daarentegen uitsluitend toegang tot een schip. De Nederlandse *reis* kan met een willekeurig vervoermiddel; de Poolse *rejs* houdt in dat we een lange vaart of vlucht voor de boeg hebben. De vaste grond is voor Poolse begrippen blijkbaar niet geschikt voor een *rejs*. Ook de *storm* is – na de uitspraak- en spellingaanpassing tot *sztorm* – voor Poolstaligen een verschijnsel dat alleen op het water kan voorkomen. Wie op zee of op een meer vaart, moet met een *sztorm* rekening houden; op de vaste grond kom je alleen een *burza* tegen. Niks gevaarlijks dus!

Tegenwoordig komt men in het Pools steeds meer Nederlandse sporen tegen. Nederlandse woorden worden ook productief waar men het niet echt zou verwachten. Dat er nu heel wat Nederlandse kaas wordt geïmporteerd, is een feit. Dat de Poolse zuivelbedrijven hun eigen kaassoorten bedenken, ligt voor de hand. De kwestie is alleen wat voor naam ze deze kaassoorten gaan geven.

De gebruikelijke vorm voor de naamgeving van kazen was tot nu toe meestal een combinatie van het woord *ser* 'kaas' met een ander woord, vooral een adjectief. Er was dus *ser tyłżycki* of *ser salami*; een uitzondering was altijd al *gouda*, die als naam geen element *ser* nodig bleek te hebben. Sinds Polen de vrije-markteconomie kent, is het aantal kaassoorten aanzienlijk gestegen, er zijn ook tientallen nieuwe namen bij gekomen. Voor een deel zijn ze aan andere talen ontleend; we kunnen bijvoorbeeld *boerenkaas* tegenkomen, die als lemma nog niet ingeburgerd is. Dan gaat het meestal om een geïmporteerd product dat zijn oorspronkelijke naam bewaard heeft. Er zijn echter ook kaassoorten die in Poolse bedrijven en ten behoeve van de Poolse markt worden geproduceerd en die van verschillende namen worden voorzien. Zo komt men in Poolse winkels nu een Poolse edammer tegen, zij het wat anders gespeld dan zijn westerse naamgenoot (*edamer*). Er zijn verder drie uiteenlopende manieren om de naam

van het Poolse maasdammer-equivalent (*mazdamer*, *maasdamer*, *mazdammer*) te spellen en daar trekt zich, taalkundigen uitgezonderd, niemand iets van aan. Het lijkt wel of de spelling van de naam van ondergeschikt belang zou zijn ten opzichte van de klank van de naam. Al die inheemse equivalenten worden op precies dezelfde manier uitgesproken als de naam van de originele Maasdammer. Wat wel de aandacht van de marketingmensen trekt, is de algemene tendens bij de naamgeving van verschillende kaassoorten. Er is een woorddeel geconstateerd dat in beide namen voorkomt. Meer nog: dat woorddeel is in namen van veel Nederlandse kaassoorten te vinden: “dam(m)er.” Dus zou het geheim van de kaas in dit woorddeel kunnen liggen.⁸ En – wat zien we? Op de markt verschijnt *mlekdamer*, een constructie bestaande uit de *-dammer*, wat dat ook moge zijn, en *mleko* ‘melk.’ En het kan best nog verder: *Dziurdamer* is qua naam een combinatie van de voornoemde dammer en een *dziura* ‘gat’... In feite is *mlekdamer* dus melkkaas, en *dziurdamer* kaas met gaten, vanuit morfologisch gezichtspunt bekeken.

Vooraleer af te sluiten willen we graag nog even terugkomen op het *lakmoes* in de titel. Dat woord blijkt namelijk veel productiever in het Pools te zijn dan men zou verwachten, zijn specifieke wetenschappelijke toepassing in aanmerking genomen. Het is niet alleen dat *lakmoes* de basis vormt voor een vaste verbinding: *papierek lakmusowy* (in het Nederlands is het een samenstelling, namelijk *lakmoespapier*): daarbij komt nog dat het *papierek lakmusowy* zowel letterlijk als ook figuurlijk kan worden gebruikt. Letterlijk is het, zoals reeds gezegd, een ‘stof waarmee de zuurtegraad van een oplossing kan worden aangegeven, en die rood kleurt in een zure omgeving;’ in de metaforische zin is het een soort meter die de stemming van de mensen kan weergeven. Op de website *eastbook.eu* heb ik een interview met een politicus aangetroffen die beweert dat “Moldawia jest papierkiem lakmusowym europejskiej polityki wschodniej” [Moldavië het lakmoespapiertje van de Europese oostpolitiek is]. Zoals in het aangehaalde voorbeeld: als de toestanden anders dan neutraal zijn, krijgt het lakmoespapiertje een andere kleur. Ondanks een verdere zoektocht op het internet heb ik geen voorbeelden van zo’n metaforisch gebruik in andere talen kunnen vinden, al is *papierek lakmusowy* ‘lakmuspapier’ op zich een leenvertaling en als zodanig prima geschikt om in andere talen in vergelijkbare contexten te worden gebruikt. In ieder geval lijkt het een geheel doorzichtige metafoor.

⁸ Afgezien van de ironische toon van mijn betoog moet ik de marketeers toch in een opzicht gelijk geven: dat hun creativiteit deze kant uit gaat, getuigt ongetwijfeld van een scherpe en analytische observatie van kaasnamen.

4. Conclusies en vooruitblik

Het hierboven geleverde betoog was een analyse van Poolse woorden, gevormd op basis van Nederlandse ontleningen. De leenwoorden waren alleen een uitgangspunt voor taalcreatieprocessen die zich al in het Pools hebben afgespeeld, dus ver van het lexicon van hun herkomst. Toch kunnen we vaststellen dat het Nederlandse leenwoordgoed in het Pools vrij productief is. Naast nieuwe woorden die men al bij voorbaat kon verwachten, zoals adjectieven afgeleid van zelfstandige naamwoorden, gaat de productiviteit verder, zowel naar nieuwvormingen toe als naar een uitbreiding (of een vernauwing) van de betekenis van het geleende woord en het creëren van contexten waar de leenwoorden een metaforische betekenis krijgen.

In de loop van de analyse hebben we verder twee verschijnselen vastgesteld die een diepere studie waard zijn. Het eerste is de kwestie van de overeenkomst van woordvormingsprocedures en morfologische equivalentie van betekenispendanten in verschillende talen (hier dus het Pools en het Nederlands). Het tweede is de vraag naar wat kan worden ontleend: het geval *dammer* toont aan dat men soms geneigd is verrassende taalelementen te ontleenen. Of *dammer* een eenmalig verschijnsel is dan wel of er meer van dergelijke moeilijk te classificeren woorden/woorddelen in vreemde talen worden/zijn overgenomen, zou een diepgaandere studie kunnen aantonen.

Bibliografie

- Grzegorzczkowska, R. 1979. *Zarys słowotwórstwa polskiego: Słowotwórstwo opisowe*. Warszawa: PWN.
- Kowalska-Szubert, A. 2013. *Polder, lakmus en kordzik: Nederlandse lexicale ontleningen in het hedendaagse Pools*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Sijs, N. van. 2010. *Nederlandse woorden wereldwijd*. Den Haag: SDU Uitgevers.
- Słownik języka polskiego PWN*. 4 July 2015. <<http://sjp.pwn.pl/>>.